

Süleyman Demirel'in 1967 Sovyetler Birliği Ziyaretinin Türk Basınına Yansımaları*

İlker LİMON**

Özet

Süleyman Demirel, Türk siyasal hayatına damgasını vurmuş başlıca şahsiyetlerden birisidir. Neredeyse kırk seneye yakın etkin siyasetin içinde kalmış ve aldığı kararlar ile gerek iç gerekse dış politikanın yönünü tayin etmiştir. Bu uzun siyasal yaşamın daha ilk dönemlerinde yani 1960'larda Amerika ile Türkiye arasındaki ilişkilerde ciddi sorunlar baş göstermiştir. Demirel, Türkiye'nin Kıbrıs sorununun çözümünde ABD ve Batılı müttefiklerinden gerekli desteği bulamamasının yarattığı ikilemi, Moskova ile iyi ilişkiler kurarak aşmaya çalışmıştır. Bu şartlar altında Demirel, 1967 senesinin Eylül ayında Başbakan sıfatı ile Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiştir. Bu çalışma Demirel'in Sovyet Rusya'ya gerçekleştirmiş olduğu söz konusu ziyaretin ulusal matbuatta yansımalarını analiz etmek için kaleme alınmıştır. Bu bağlamda öncelikle kısa bir tarihsel çerçeve çizilecektir. Ardından Türk dış politikasına ilişkin genel bilgilerden sonra ulusal matbuatta çıkan haberler içerik analizi yöntemi ile değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Süleyman Demirel, 1967 Sovyetler Birliği Ziyareti, Ulusal Basın.

Reflections of Süleyman Demirel's 1967 Soviet Union Visit on the Turkish Press

Abstract

Süleyman Demirel was one of the main politician who put his hallmark on Turkish political life. He remained in almost forty years as an important actor in politics and determined the direction of both domestic and foreign policies with his decisions. At the beginning of his long political life it has appeared serious problems within the framework of Turkish-American bilateral relations in the 1960s. Demirel could not get support from the Western allies and USA for tackling the Cyprus issue. So in order to overcome this dilemma he tried to develop good bilateral relations with the Soviet Union. Consequently Demirel visited the Soviet Union in September 1967 as the first Prime Minister of Turkey. This study aims to analyse the reflections of Demirel's visit to the Soviet Russia in the Turkish national press. In this context, it will be given a short introduction to the Turkish foreign policy, before the newspaper articles in the national press about this state visit will be taken into consideration which will be evaluated through the content analysis.

Key words: Süleyman Demirel, Soviet Union Visit in 1967, National Press.

Giriş

Türk siyasi tarihine damga vurmuş liderlerden birisi Süleyman Demirel'dir.¹ Bunun en önemli nedeni 1962-2000 yılları arasında etkin olarak siyasetin içinde bulunmasıdır. Soğuk Savaş'ın en hararetli olduğu dönemde ve Demir Perde'nin kalktığı yıllarda Türk dış politikasının en önemli karar alıcısının Demirel olduğunun altını çizmekte fayda vardır. Bu çalışma Demirel'in 19 ilâ 29 Eylül 1967 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ziyaretinin Türk basınındaki yansımalarını incelemek maksadı ile kaleme alınmıştır.

* Bu çalışma yazarın hâli hazırda Prof. Dr. Fahri TÜRK danışmanlığında yürütölmekte olduğu doktora tezinin bir bölümünden elde edilen araştırma verileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

** Öğr. Gör. Trakya Üniversitesi Uzunköprü Meslek Yüksekokulu, E-mektup: ilkerlimon@trakya.edu.tr

¹ Süleyman Demirel'in ayrıntı biyografisi için bkz. Mustafa Atalay, Süleyman Demirel ve Hayatı, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara 1966.; Hulusi Turgut, Aysun Nebrekli, Ergün Güneş, Bir Ömür Suyun Peşinde Süleyman Demirel, ABC Yayınevi, Ankara 2005.; Murat Arslan, Süleyman Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.; Ayşegül Komşuoğlu, Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel, Bengi Kitap Yayın, İstanbul 2008.; Aydın Şihmantepe, Türk Dış Politikasında Bir Lider: Süleyman Demirel, Cinius Yayıncılık, İstanbul 2019.

Yukarıda bahsi geçtiği üzere Demirel çok uzun bir süre siyaset sahnesinde kalmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde zamansal sınırlama son derece elzemdir. Sınırlamanın ana noktasını Liderin 1967 SSCB ziyareti oluşturacaktır. Bu tarihin seçilmesinin üç önemli nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1960'larda başlayan ve 1964'te Johnson Mektubu ile tansiyonun yükseldiği Ankara-Washington ilişkileridir. Bu dönemde Türk dış siyaseti yönünü görece Moskova'ya çevirmiştir. İkinci olarak Türkiye'den bahse konu olan ülkeye ilk defa başbakan düzeyinde bir ziyaret gerçekleşmiş olmasıdır. Üçüncü sebep ise alan yazında Çınar Özen'in "Demirel Dönemi Türkiye'nin Sovyetler Birliği Politikası ve 1967 Moskova Görüşmeleri" başlıklı bildirisini haricinde herhangi bir eser bulunmamasıdır.² Özen bu eserinde ziyaretten çok 1960'lı yıllardaki Ankara-Moskova ilişkilerine yer vermiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde elinizde tutmuş olduğunuz bu çalışma yazında önemli bir boşluğu doldurmaya matuftur.

Araştırma "Demirel'in SSCB ziyaretine Türk basını nasıl yaklaşmıştır? sorusuna yanıt aramaktadır. Sualin çözümlenmesinde içerik analizinden yararlanılacaktır.³ Çalışmanın hipotezini "Demirel'in ziyaretinin Türk basınında olumlu karşılandığı" savı oluşturmaktadır. Varsayımın sınanmasında kullanılan bağımlı değişken Türk basınındaki algı iken bağımsız değişken şahsiyetin resmî temaslarıdır. Öncelikle belirtmekte fayda vardır ki bu makalenin amacı Demirel'in biyografisini yazmak ya da Türk-Rus ilişkilerini ele almak değildir. Bu tetkikte söz konusu ziyaretin etkileri; Milliyet, Hürriyet, Cumhuriyet, Tercüman, Akşam, Ulus, Yeni İstanbul ve Dünya gazetelerinde yer alan haberler ve köşe yazılarına istinaden yapılan içerik analizi vasıtası ile çözümlenecektir.⁴ Bu maksat doğrultusunda ilgili matbuatta 12 Eylül-6 Ekim 1967 tarihleri arasındaki dönemi kapsayan arşiv taraması yapılmıştır. Bu bağlamda ilkin 1967 yılındaki ziyaretin gerçekleştiği koşulların daha iyi değerlendirilebilmesi için Ankara-Moskova ilişkilerine dair kısa bir tarihsel arka plan sunulacaktır. Müteakiben temaslarla ilgili Türk basınına ziyaretine yönelik algısı açıklanacaktır.

Türkiye-SSCB İlişkileri

Türkiye ve Rusya ilişkileri on beşinci yüzyılın sonuna kadar geri götürülebilen köklü bir geçmişe sahiptir.⁵ Ancak bu iki devlet arasında daha çok savaşlar ve anlaşmazlıklar silsilesi olduğunu belirtmekte fayda vardır.⁶ Bunun en önemli nedeni iki devletin tarihin

² Çınar Özen, Demirel Dönemi Türkiye'nin Sovyetler Birliği Politikası ve 1967 Moskova Görüşmeleri, Mülkiye Uluslararası İlişkiler Kongresi, Ekim Devrimi'nin 100.yılı: Sovyetler Birliği, Soğuk Savaş, Uluslararası Sistem 16-17 Ekim 2017/Ankara, s. 51-54.

³ "Sözlü, yazılı ve diğer materyallerin içerdiği mesajı; anlam ve/veya dil bilgisi bakımından nesnel ve sistematik olarak sınıflandırma, sayılara dönüştürme ve çıkarımda bulunma yoluyla sosyal gerçeği araştıran bilimsel bir yaklaşımdır." Ayrıntılı bilgi için bkz. Karakuzu, Taner ve Limon, İlker, "Orta Asya Tarih Ders Kitaplarında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Yeri Üzerine Bir Analiz", Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt: 3 Sayı: 1, Ocak 2012, s.82. <https://www.esbadergisi.com/index.php/tr/sayilar/sutun-a-tr/sayi-4>, (17.02.2020).

⁴ Bu çalışma Fahri Türk'ün "Enver Paşa'nın Naaşının Tacikistan'dan Türkiye'ye Getirilmesinin Türk Basınında Yansımaları" başlıklı makalesinden esinlenilerek kaleme alınmıştır. Fahri Türk, Enver Paşa'nın Naaşının Tacikistan'dan Türkiye'ye Getirilmesinin Türk Basınında Yansımaları, Gazi Akademik Bakış, Cilt: 9, Sayı: 17, 2015 Kış, s. 71-89.

⁵ Topal, Coşkun, "Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması", Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 4/6 s. 314.

⁶ Yeşilot, Okan ve Özdemir Burcu, "Türk-Rus İlişkilerinin Geleceği: Rekabet mi? İş Birliği mi?" Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt III, Sayı 2, s. 69-70.

kadim dönemlerinden bugüne kadar birbiriyle rekabet etmesidir.⁷ Eserin bir siyasi tarih çalışması olmaması hasebiyle ilişkiler sadece Birinci Dünya Savaşı sonrasında 1960'lı yıllara kadar olan dönem çerçevesinde değerlendirilecektir.

Kronolojik olarak incelendiğinde 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Türk- Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'ndan, İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede Ankara-Moskova ilişkilerini görece barışçıl olarak nitelemek mümkündür. 1945 yılında Sovyetlerin, Kars ve Ardahan'ı talep etmesi, Boğazlar üzerinde⁸ hak iddia etmesi, Türkiye'yi sorunun çözümü için Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başta olmak üzere Batı ittifakı ile yakınlaşma siyaseti izlemeye sürüklemiştir.⁹ Türk-Rus ilişkileri İkinci Dünya Savaşı döneminde sürekli gerginliğe sahne olmuştur. Ankara'nın bu savaşta tarafsız kalarak Moskova'nın yanında yer almaması Ruslar açısından büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Bu kötü ilişkilerin sonucu olarak Sovyet Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov, 19 Mart 1945 tarihli bildirisinde, İkinci Dünya Harbi'nde yaşanan hadiseleri gerekçe göstererek, Türk-Sovyet Dostluk Anlaşması'nın feshedildiğini ilan etmiştir.¹⁰ Diğer taraftan belirtilmelidir ki, yazında 1945 yılından sonra Ankara Hükûmeti ile Ruslar arasında tırmanan gerilimin suni olduğunu ileri süren görüşler de mevcuttur.¹¹

Türkiye, 1946 yılında çok partili siyasal yaşama geçmiş ve 14 Mayıs 1950 tarihinden itibaren liberal görüşe sahip olan Demokrat Parti (DP) tarafından yönetilmeye başlanmıştır. DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte Sovyetler, Türk karar alıcılar ve kamuoyu tarafından daha fazla öteki/tehdit olarak tanımlanmıştır.¹² Bu tehdit algısının temelinde Rusların, Türkiye'nin doğu sınırları boyunca askerî varlığını güçlendirmesi ve silah tahkimatı yapması yatmaktadır.¹³ Moskova yönetimi, 1946-1950 döneminde Türkiye'den taviz koparmayı başaramayınca taktik değiştirmek zorunda kalmıştır. Josef Stalin'in 1953 yılında yaşamını yitirmesinden sonra yerine geçen Nikita Kruşçev yönetimi, Ankara ile iyi münasebetler kurmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur.¹⁴ Türkiye bu çabalara başlangıçta ihtiyatlı yaklaşmıştır. Örneğin Türkiye, 1959 yılında Sovyetlerin Balkanlar ve Adriyatik'te nükleer silahlardan arındırılmış bir bölge oluşturmaya yönelik planını kategorik olarak reddetmiştir. Bu durum Rusları aynı yıl Türkler ile barış çabalarını yeniden başlatmaktan alıkoymamıştır. Üstelik bu kez Sovyet çabaları sonuçsuz kalmamıştır. Aralık 1959'da Türk Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiş ve dönüşte iki ülke arasındaki ilişkilerin geleceğinden ümitli olduğunu dile getirmiştir.¹⁵ Bu duruma ek olarak 1960 yılında Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu dünyadaki askerî dengelerin Moskova'nın Ankara gibi Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üyesi bir ülkeye saldırmasını neredeyse

⁷ Çelikpala, Mitat, "Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri" bilig, Kış, 2015, Sayı 2, s. 119.

⁸ Sovyetler Birliği ile savaş sonrası işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla toplanan Potsdam Konferansı'nda (17 Temmuz – 2 Ağustos 1945) ele alınan konulardan biri de boğazlar olmuştur. Dönemin Amerikan Başkanı Harry S. Truman, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak taleplerini, iki devlet arasında çözülmesi gereken bir sorun olarak ele alırken, boğazlar meselesinin Amerika'yı ilgilendirdiğini söyleyerek düzenlenecek yeni rejime Amerika Birleşik Devletleri'nin de katılması gerektiğini ifade etmiştir.

⁹ Sönmezoglu, Faruk, II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası, Der Yayınları, İstanbul 2006, s. 70-75.

¹⁰ Gürün, Kamuran, Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 277.

¹¹ Sönmezoglu, a.g.e., s. 70-75.

¹² Çelikpala, a.g.e., s.121.

¹³ Kibaroglu, Mustafa, Türkiye'deki Amerikan Nükleer Silahları Gitmeli mi?, Kalmalı mı?, Stratejist Haziran-Temmuz 2018/13, s. 17.

¹⁴ Benhür, Çağatay, "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s.15, s.335.

¹⁵ Kurban, Vefa, 1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 28, Bahar 2014, s. 269.

imkânsızlaştırdığını dile getirmiştir.¹⁶ Ayrıca Ankara, Rus yönetiminin uluslararası hukuka saygılı olduğunu açıklamasının ardından bu ülkenin iyi ilişkiler geliştirme çabalarına kayıtsız kalmamıştır.¹⁷ Örneğin bu gelişmeleri takiben Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes, Sovyetler Birliği'nin resmî davetini kabul etmiştir. Ancak 27 Mayıs 1960 askerî darbesi nedeniyle Menderes'in SSCB'ye yapmayı düşündüğü ziyareti gerçekleşmemiştir.¹⁸

Moskova yönetiminin nispeten elverişli koşullarda verdiği krediler ve teknik yardımlar iyi ilişkilerin gelişmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Ayrıca üniversitelerdeki bazı solcu gruplar, sendikalar ve basın organları gibi baskı gruplarının desteği de önemli rol oynamıştır. Bunların haricinde Rusların, 1960'lı yıllarda Doğu ve Batı Türklerini birbirinden ayrı görme politikasını terk etmesi kayda değer bir gelişmedir. Rus yetkililer, Sovyet coğrafyasında yaşayan Türklerin kaydettiği ilerlemeyi göstermek amacıyla karşılıklı ziyaretleri teşvik etmiştir. Seçkinler arasında belli bir etki yaratmayı başaran bu siyasetin gayesi; milliyetin, kültürel kimliklerin, sosyalizmin ve Sovyet vatandaşlığının birbirlerine tezat oluşturmadığını, aksine karşılıklı uyum içinde olduklarını kanıtlamak içindi.¹⁹ Bu doğrultuda Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in 30 Ekim ilâ 6 Kasım 1964 tarihleri arasında gerçekleşen Moskova ziyareti önemli bir milattır. Söz konusu dönemde, Ankara-Moskova ilişkilerinin düzeltilmesi için çok çaba harcayan Kruşçev 14 Ekim 1964 tarihinde daha yeni devrilmiş/istifa etmiştir. Buna rağmen Kruşçev'in görevden ayrılması Erkin'in ziyaretine engel oluşturmamıştır.²⁰

10 Ekim 1965 tarihinde yapılan genel seçimlerde Adalet Partisi (AP) net bir çoğunluk (%52,87) elde ederek ipi göğüslemiş ve Demirel başbakanlık koltuğuna oturmuştur.²¹ Demirel Türkiye'nin dış politikada bıçak sırtı ilişkiler yürüttüğü ve ekonomik dar boğazda olduğu bir dönemde iktidara gelmiştir. Bu şartlar altında başta Kıbrıs olmak üzere birçok dış politika kaynaklı sorunu kendinden önceki dönemlerden miras almıştır. Bu sorunların çözümünde destek aradığı Batıdan umduğu desteği görememiştir. Liberal bir politikacı olan Demirel, hızlı gelişen Sovyet ilişkilerine tedbirli yaklaşmaktaydı. Diğer taraftan basında yer alan demeçlerinde ise Türkiye'nin çıkarlarına saygılı her devletle ilişkileri geliştirmekten yana olduğunu vurgulamıştır.²²

Kısaca özetlemek gerekirse 1960'lı yıllarda Türk karar alıcılar Batı yanlısı politikalara farklı seçenekler aramak zorundaydı. Tam da bu noktada Sovyetlerin Türkiye ile iyi ilişkiler kurma arayışı önem kazanmıştır. Doğrusunu söylemek gerekirse AP, ilk beklentilerin aksine, Moskova ile ilişkileri kendinden önceki hükûmetlerden daha hızlı ve derinlemesine geliştirmiştir. Kuşkusuz bunda dönemin koşulları da etkili olmuştur. Demirel böyle bir atmosferde, Moskova'nın daveti üzerine 19-29 Eylül 1967 tarihleri arasında SSCB'yi ziyaret etmiştir. Üstelik bu temas Sovyetlere başbakanlık düzeyinde gerçekleşen ilk ziyaret olmuştur. Demirel'in ziyareti sonrasında yayımlanan ortak bildiri şöyle deniyordu: *“Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkilerde temel çıkarların çatışmasına yol açacak hiçbir problem söz konusu değildir. Aksine, iki ülkenin de çıkarına olacak*

¹⁶ Hariciye Vekili Zorlu'nun Encümendeki Konuşması, Zafer Gazetesi, 11 Ocak 1960, s. 8.

¹⁷ Karpat, Kemal H., Türk Dış Politikası Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 264-265.

¹⁸ Tellal, Erel, SSCB'yle İlişkiler, (Ed.) Oran, Baskın, Türk Dış Politikası 1919-1980 Cilt:1 içinde, İletişim Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2009, s.499-521.

¹⁹ Karpat, a.g.e., s. 257-258.

²⁰ Sovyet Rusya ile Münasebetler Geliştirilecek, Milliyet gazetesi, 14 Ekim 1964, s. 1.

²¹ Erkmen Ayşe, Türkiye'de 1950 ile 2002 Yılları Arasında Uygulanan Genel Seçim Sistemlerinin Halk İradesine Etkisi, Gazi Antep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 17, Sayı:3, s. 1229.

²² Karpat, a.g.e., s. 274.

şekildedir... Geniş ve ümit verici bir faaliyet alanı açılmış durumdadır.”²³ Bir sonraki başlıkta bu ziyaretin Türk basınındaki yansımalarına yer verilecektir.

Türk Basınında Süleyman Demirel'in Sovyetler Birliği Ziyareti

Öncelikle belirtmekte fayda vardır ki, Demirel'in Sovyetler Birliği ziyareti daha başlamadan eleştirilere konu olmuştur. Söz konusu tenkitlerin başında; Türk heyetinin kalabalık olması, ziyarete niteliksiz ve lüzumsuz kişilerin dâhil edilmesi, buna bağlı olarak masrafların artacağı gündem konusu olmuştur.²⁴

Demirel'in SSCB ziyaretinin ilk gününde Ankara-Moskova ilişkileri ile ilgili olumlu haberlerin varlığı göze çarpmıştır. Söz konusu haberlerde okuyuculara Rusların yakın geçmişte yaptıkları yardımlardan bahsedilerek iyimser bir hava oluşturulmuştur. Örneğin, Rusların İzmir Enternasyonal Fuarı'na katılması ve Türk sanayisinin gelişmesi için yaptığı ekonomik ve teknik yardımlar basında sıklıkla yer bulmuştur.²⁵ Özellikle sosyalist/sol cemaatte yer alan basın Rus imajının müspet algılanması için bütün Sovyet gazetelerinde çıkan “İyi Komşuluk Ziyareti” başlıklı bir makalenin varlığından bahsetmiştir.²⁶ Böylece “İki memleket arasında dostane münasebetler tesis edilemez” yorumunu yapanların haksız çıktığına atıfta bulunulmuştur.²⁷ Verilebilecek önemli başka bir örnek ise, Demirel'in gazete manşetlerinde yer alan “Türk-Sovyet dostluğu şarttır. Aradaki soğukluk kalkmıştır.” sözleridir.²⁸ Haberin devamında ise Rusların Türk heyetine gösterişli bir karşılama gerçekleştirdiğinden bahsedilmiştir.²⁹ Ayrıca Sovyetler Birliği Yüksek Şûrası Prezidyum Başkanı Nikolay Podgorni ile yapılan görüşmede Demirel'in “*Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki dostluk, dünya sulhu için lüzumludur, şarttır. Bu dostluk her iki memleketin halklarının menfaatinedir.*” sözleri taranan tüm matbuatta yer almıştır. Demirel-Podgorni temaslarında basının görüş birliği sağladığı noktalardan bir diğeri de Soğuk Savaş'ın sebep olduğu Ankara-Moskova ilişkilerindeki anlaşmazlıkların son zamanlarda ortadan kalktığı yönündedir. İki devletin de birbirlerinin içişlerine müdahale etmeden her türlü yakınlaşmayı sağlanabileceği, eşit şartlar altında dostluk kurulabileceği, ticari ve kültürel anlaşmalar için aynı masaya oturulabileceği vurgulanmıştır. Demirel, Rus basınıyla da mülakatlar gerçekleştirmiştir. Bu gazetelerden biri olan İzvestia'nın muhabirine iyi ilişkilerin ticari ilişkilerle perçinlenebileceğini ifade etmiştir.³⁰ Bu haberlerin karşısında ise; Türkiye'nin NATO'ya üye ülke olması ve topraklarında ABD askerî üslerinin bulunmasından rahatsızlık duyan Rus karar alıcıların görüşleri yer almıştır. Bu bağlamda Rus yetkililerin Türkiye'nin NATO'dan ayrılmasından memnuniyet duyulacakları dile getirilmiştir.³¹

Basında Demirel'in Sovyetler Birliği ziyaretinin, İsmet İnönü'nün Moskova ile önceden yaptığı görüşmelerin meyveleri olduğunu ileri süren yazarlar mevcuttu. AP'nin,

²³ Aynı yerde., s. 277-278.

²⁴ Demirel'in Berberi, Ulus gazetesi, 17 Eylül 1967, s.1.-7.

²⁵ “İyi perspektifler”, Cumhuriyet gazetesi, 19 Eylül 1967, s. 3.

²⁶ “Türk – Sovyet ilişkileri”, Cumhuriyet gazetesi, 19 Eylül 1967, s. 3.

²⁷ “Türk – Sovyet ilişkileri”, a.g.e., s. 7.

²⁸ “Türk – Sovyet dostluğu şarttır. Aradaki soğukluk kalkmıştır.” Cumhuriyet gazetesi, 20 Eylül 1967, s. 1.

²⁹ “Hoş geldiniz sayın Türk misafirler, sizleri candan selamlarız.”, “Hoş geldiniz.”, “Yaşasın Türk – Sovyet dostluğu.”, “Türkiye ve Sovyetler arasındaki dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri gelişip sağlamlaşsın.”, “Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin Başbakanını candan selamlarız.” gibi dövizler ve Rusça sloganlardan bahsedilmiştir, Cumhuriyet, 20 Eylül 1967, s.7.; Akşam gazetesi, 20 Eylül 1967, s.1-7.

³⁰ Demirel Sovyet Kalkınmasını Övdü, Akşam gazetesi, 26 Eylül 1967, s. 1-7.

³¹ “Türkiye'nin NATO ile ilgisinin azaltılması için Demirel'e telkinler yapılacaktı”, Ulus gazetesi, 23 Eylül 1967, s. 8.

İnönü'nün Ruslar ile olan temaslarını seçim propagandalarında olumsuz söylemlerle dile getirdiği gibi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) de Demirel'in ziyaretini hedef tahtasına oturtmuştur. Bu eleştiriler vasıtasıyla Moskova ile ilişkilerin mevcut seyrinde olmasının kaçınılmaz olduğu anlatılmak istenmiştir. Çünkü ABD yardımlarının yetersiz kaldığı kabul edilmiş ve Sovyet desteğinin Türkiye'ye kazanç sağlayacağı ileri sürülmüştür. Dolayısıyla Moskova ile iyi münasebetler partiler üstü bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.³²

Türk basını, Demirel'in ziyareti esnasında komünizm propagandası yapıldığını iddia eden kişilerin düşüncelerini de sütunlarına taşımıştır. Dönemin CHP Samsun Milletvekili Kamuran Evliyaoğlu, Demirel'i gerek Lenin'in mozolesini ziyaretinde gerekse diğer söylemlerinde açıkça komünizm propagandası yapmakla suçlamıştır. Söz konusu iddia Akşam Gazetesi satırlarında yer almıştır. Ayrıca Evliyaoğlu'nun işin mahkemeye taşınması talebinde bulunduğu haber sayfalarına yansımıştır.³³

Ziyaretin gerçekleştiği dönemde Türk dış politikasının en büyük çıkmazlarından biri de Kıbrıs sorunudur. Kıbrıs sorununda ABD ve Batı Blokundan istediği yanıtı alamayan Türkiye, sorunun çözümü için Rus karar alıcılara Türk tezini anlatmıştır. Matbuatta bununla ilgili haberlere de rastlanılmıştır. Bunlardan biri de Akşam Gazetesi'nin manşetten duyurduğu "Sovyetler, Kıbrıs Türk Tezini Benimsedi" başlıklı haberdur. Söz konusu sorun ile ilgili, her iki hükümet başkanı da Kıbrıs sorununun çözümünü toprak bütünlüğünün muhafazasına, her iki toplumun kanuni haklarının ve menfaatlerinin korunmasına bağlamışlardır.³⁴

Basında ziyaret hakkında sert dille yazılmış eleştirilere de sıkça rastlamak mümkündür. Milliyet Gazetesi'nde Metin Toker'in Demirel'in ziyaretinin bitiminde kaleme aldığı yazısı bu yöndedir.³⁵ Habere göre; İnönü, bir resmî ziyarette Rus Dışişleri Bakanı Andrey Gromiko'nun eşinin elini öpmesi nedeniyle AP'liler tarafından komünist addedilmişti. AP'liler bu durumu seçim propagandalarında eleştirel -küçümser- bir söylemlerle tabiri caizse dillerine dolamışlardır. Bununla birlikte Demirel'in seçimlerde kullandığı "Ortanın Solu-Moskova Yolu", "Bizi komünist yapmak istiyorlar. Komünizm demek sefalet demektir." söylemleri hatırlatılarak kendisiyle çeliştiğinin altı çizilmiştir.

Ziyaretin özünden uzaklaşarak işin magazinsel boyutuyla ilgilenilen haberler tüm matbuatta yer almıştır. Özellikle Başbakanın eşi Nazmiye Demirel üzerinde durulmuştur. Bayan Demirel'in saç bakımının yapılması için berberi Nuh Bey'in heyette yer almasının mürşiflik olduğu vurgulanmış ve bu haber gündemden düşmemiştir. Ayrıca ziyarette içilen Rus votka ve şampanyaları sıklıkla mevzu bahis edilmiştir.

Süleyman Demirel'in Sovyetler Birliği Ziyaretinin Ulusal Basına Yansımaları ve İçerik Analizi

Bu başlık altında öncelikle Demirel'in 19 ilâ 29 Eylül 1967 tarihleri arasında cereyan eden Sovyetler Birliği ziyaretinin ulusal basına yansımaları içerik analizi yöntemi vasıtası ile ortaya konulacaktır. Bu aşamada öncelikle ziyaretin basın tarafından olumlu/olumsuz değerlendirmeleri incelenecektir.

³² Evcet Güresin, "Türk – Sovyet İlişkileri", Cumhuriyet gazetesi, 21 Eylül 1967, s.1.

³³ Demirel'in Komünizm Propagandası Yaptığı İddia Edildi, Akşam gazetesi, 28 Eylül 1967, s.1-7.

³⁴ "Sovyetler, Türk Kıbrıs Tezini Benimsedi", Akşam gazetesi, 30 Eylül 1967, s.1-7.

³⁵ Metin Toker, "Sefalar getirdin, Süliman Yoldaş!", Milliyet gazetesi, 29 Eylül 1967, s. 2.

Tablo 1. Demirel'in Sovyetler Birliği Ziyaretinin Ulusal Basına Yansıması

Gazeteler	Haber Sayısı	Köşe Yazısı Sayısı	Yazı Dizisi Evet (E)/ Hayır (H)	Süleyman Demirel Algısı
Milliyet	27	23	E	Olumlu
Hürriyet	24	21	E	Olumlu
Cumhuriyet	30	29	E	Olumsuz
Tercüman	23	20	E	Olumlu
Akşam	25	22	E	Tarafsız
Ulus	18	15	E	Olumsuz
Yeni İstanbul	21	18	H	Tarafsız
Dünya Gazetesi	16	12	H	Olumlu
Genel değerlendirme	184	160	6 Evet/ 2 Hayır	4 Olumlu 2 Tarafsız 2 Olumsuz

Kaynak: Eserin müellifi tarafından, 12 Eylül - 6 Ekim 1967 tarihleri arasında tabloda isimleri geçen gazetelerin arşiv taramasında elde edilen veriler doğrultusunda oluşturulmuştur.

Tablo 1 incelendiğinde en çok haber ve köşe yazısının olduğu gazetenin Cumhuriyet olduğu görülmektedir. Türk basınında liberal/sağ ve sosyalist/sol anlayışı temsil eden sekiz gazetede (Milliyet, Hürriyet, Cumhuriyet, Tercüman, Akşam, Ulus, Yeni İstanbul ve Dünya Gazetesi) Demirel'in SSCB ziyareti ile ilgili 184 haber, 160 köşe yazısı ve altı yazı dizisine ulaşılmıştır. Milliyet ve Hürriyet, Demirel'in ziyareti hakkında "olumlu" görüş bildiren gazeteler olarak öne çıkmaktadır. Cumhuriyet ve Ulus gazetelerinde ise "olumsuz" bakış açısına sahip, oldukça sert söylemlerin yer aldığı haberlere rastlanmıştır. Akşam ve Yeni İstanbul gazeteleri ise tetkiki yapılan konuda tarafsız bir tutum sergileme eğilimindedir.

Tablo 2. Demirel'in Sovyetler Birliği Ziyaretinin Ulusal Basına Yansımasının İçerik Analizi

Demirel kelimesiyle korelasyon	Tekrar Sıklığı								Toplam
	Milliyet	Hürriyet	Cumhuriyet	Tercüman	Akşam	Ulus	Yeni İstanbul	Dünya Gazetesi	
Sovyetler Birliği/Rusya	28	32	37	24	37	19	23	24	224
İyi komşuluk ilişkileri	48	39	65	53	37	51	39	38	370
ABD	14	11	13	18	14	18	17	19	124
Dostluk	8	13	21	11	16	19	12	10	110
Sulh/ barış	22	17	31	19	26	16	12	19	162
Soğuk Savaş/ Soğuk Harp	25	32	17	21	27	18	17	19	176
Menfaat/ fayda	36	37	22	26	24	14	14	34	207
Komünizm	2	4	13	1	3	17	2	1	43
Morrison Süleyman	1	-	2	-	-	3	-	-	6

Ekonomik/ ticari iş birliği	17	15	10	11	13	8	9	21	104
Birleşmiş Milletler	16	10	19	12	11	18	6	9	101
Kıbrıs	14	19	23	17	21	28	12	16	150
Orta Doğu	5	7	20	4	16	12	4	10	78
İsrail	3	3	11	4	7	9	2	6	45
Vietnam	4	6	14	5	7	12	3	5	56
Özbekistan	19	24	8	15	18	6	13	17	120
Azerbaycan	21	20	9	18	21	7	12	15	123
Ukrayna	16	20	31	16	19	28	14	19	163
Lenin'in mezarı	2	1	8	2	1	13	1	1	29
Timur'un mezarı	13	11	1	8	12	1	10	12	68
İkinci Dünya/Cihan Savaşı/Harbi	7	4	12	3	2	11	2	1	42
Demiryolu	1	1	2	1	-	1	-	4	10
Karşılıklı güven/itimat/ iyi niyet	22	22	8	24	19	4	13	16	128
NATO	14	17	8	12	14	5	13	7	90
Boğazlar/ Montrö	-	1	7	-	1	4	1	-	14
Boşevik-(lik)	-	-	4	-	-	6	-	-	10
Ulughbey Türbesi	4	4	1	6	-	3	2	2	22
İçişlerine saygılı	10	5	2	11	8	1	7	3	47
Orta Asya	7	12	2	9	11	4	13	5	63
İttifak	6	4	12	3	1	10	8	1	45
Sovyet yardımı	4	2	15	1	1	17	4	3	47
Toprak iddiası	1	1	4	-	-	7	-	1	14

Kaynak: Eserin müellifi tarafından 12 Eylül - 6 Ekim 1967 tarihleri arasında tabloda isimleri geçen gazetelerin arşiv taramasında elde edilen veriler doğrultusunda oluşturulmuştur.

Tablo 2 incelendiğinde “iyi komşuluk ilişkileri” söz dizisi en çok tekrarlanan kavramdır. Bu durum bir tesadüf değildir. Ziyaretin gerçekleşme amacı da zaten iyi komşuluk ilişkilerini tesis etmek içindir. Araştırmada en sık karşılaşılan ikinci mefhum 224 defa tekrarlanan “Sovyetler Birliği/Rusya” kavramıdır. Hayli ilginç bir durum ise, matbuatta yer alan yazılarda ziyaret SSCB’ye yapılmasına karşın ABD kavramı da sıklıkla (124 defa) yinelenmektedir. Tablo 1’de ziyarete olumsuz bakan matbuat içerisinde yer alan gazetelerin haberlerinde “dostluk” ve “sulh/barış” kavramlarının sıklıkla dile getirildiği görülmektedir. “Soğuk Savaş/Soğuk Harp” ifadeleri de 176 defa kullanılmıştır. “Komünizm” özellikle liberal/sağ olarak nitelenen basında (Milliyet, Hürriyet, Tercüman, Akşam, Yeni İstanbul ve Dünya gazeteleri) toplam on üç defa geçerken sosyalist/sol basında (Cumhuriyet ve Ulus) 30 kez yer almıştır. Burada asıl dikkat çeken nokta ise liberal/sağ basının komünizmden bahsetmeyerek eleştirilerin merkezinde olan ideolojik söylemlerden kaçınmasıdır. Öte yandan Türkiye’de sosyalistlerin kullandığı ve Demirel’in ABD yanlısı olduğunu vurgulamak maksadıyla söylenen “Morrison Süleyman” toplamda altı kez geçmiştir.

Kavramın iki kere Cumhuriyet'te üç defa da Ulus'ta geçtiği tespit edilmiştir. Türkiye'nin söz konusu dönemde içinde bulunduğu ekonomik dar boğazdan dolayı liberal/sağ gazetelerde "ekonomik/ticari iş birliği" kelimeleri öne çıkmaktadır. "Kıbrıs" ise matbuatta 150 kez geçmiş ve genellikle "Bileşmiş Milletler" ile aynı cümlede kullanılmıştır. 101 defa "Birleşmiş Milletler" kavramı tekrar etmiştir. Bu ziyaret ile ilgili haberlerde "Orta Doğu" ve "İsrail" kavramlarının da dönemin konjonktürüne uygun şekilde yer aldığı görülmektedir. Ayrıca incelemede "Vietnam" kavramının da sıklıkla sosyalist/sol basında gündeme getirildiği tespit edilmiştir. "Özbekistan" ve "Azerbaycan" kavramları toplamda 243 sefer geçmiştir. Bu kavramları liberal/sağ basın daha sık kullanırken sosyalist/sol gazetelerin ise sadece 30 kez yinelediği bulgusuna ulaşılmıştır. Dikkat çekici bir başka durum ise "Ukrayna" mefhumudur. "Özbekistan" ve "Azerbaycan" kavramını en az kullanan sosyalist/sol basın "Ukrayna"yı en sık yineleyen grup olmuştur. Ayrıca önemli bir ayrım "Lenin'in mezarı" kavramıyla karşımıza çıkmaktadır. Mefhum, sekizi Cumhuriyet'te, on üçü Ulus'ta olmak üzere toplamda 21 defa zikredilmiştir. Bir başka tezatlık ise toplamda 68 defa kullanılan "Timur'un mezarı" sosyalist/sol basın tarafından neredeyse görmezden gelinmiş ve sadece iki kez yer bulabilmiştir. "NATO" liberal/sağ basında defaatle bahsi geçen bir başka kavramdır. "Uluğbey Türbesi" de, Timur'un mezarında olduğu gibi sosyalist/sol basında daha az yer almıştır. "Boğazlar/ Montrö" kavramı on dört defa kullanılmış ve bu rakamın on biri sosyalist/sol basında yer almıştır. "Boşevik-(lik)" ve "Sovyet yardımı" sadece Cumhuriyet ve Ulus gazetelerinde tespit edilmiştir. "Orta Asya" kavramına ise 63 sefer rastlanılmıştır.

Sonuç

Türk-Rus ilişkileri tarihin kadim dönemlerinden günümüze kadar birçok etkene bağlı olarak değişmiştir. Söz konusu değişimin en önemli unsurunun rekabet olduğunun altını çizmekte fayda vardır. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı sonrası değişen uluslararası sistem her iki devletin müttefik ve tehdit algılarını gözden geçirmesine neden olmuştur. Bu minvalde iki devletin ideolojik olarak farklılaşması ilişkileri neredeyse durma noktasına getirmiştir. Türkiye 1960'ların başında Kıbrıs sorunu, Johnson Mektubu ve ekonomik darboğaz gibi sorunlar nedeniyle yeni bir politika arayışına girmiştir. Demirel Türk dış politikasının çıkmazda olduğu böyle bir dönemde yeni müttefikler edinmeye gayret etmiştir. Ayrıca söz konusu dönemde Moskova yönetiminin Ankara ile ilişkilerin yeniden tesis edilmesi amacıyla attığı adımlar, ilişkilerin normalleşmesi için gerçekleşen ilk hamlelerdir. Demirel, SSCB'yi ziyaret eden ilk Türk Başbakan olmuştur. Bu ziyaret birçok ilki de beraberinde getirmiştir.

"Demirel'in SSCB ziyareti Türkiye basını nasıl yaklaşmıştır?" sorusuna yanıt aramak amacıyla kaleme alınan bu çalışmada hayli ilginç sonuçlara ulaşılmıştır. Ulusal matbuatta taranan liberal/sağ gazeteler ziyarete olumlu yaklaşmıştır. Şunu belirtmekte fayda vardır ki Demirel'in temasları ve liderliği üzerine âdeta methiyeler düzülmüştür. Sosyalist/sol anlayışı temsil eden gazetelerde ise olumsuz yaklaşım sergilenmiştir. Bu tenkitlere açıklık getirmek gerekirse bunların iki noktada yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlardan ilki; ziyaretin gerçekleşmesinde İsmet İnönü'nün çabalarının büyük rolü olduğu ve Demirel'in bu girişimlerin tabiri caizse kaymağını topladığı yönündedir. Gerçekleşen temasların kaçınılmaz ve memleketin menfaatine olduğu hususu altı çizilen noktalardandır. İkinci önemli husus ise; Demirel'in seçim propagandalarında kanlı bıçaklı addettiği komünistler ile ziyaret esnasında kol kola olduğu vurgulanmıştır. Akşam ve Yeni İstanbul gazeteleri ise ziyarete tarafsız yaklaşmıştır.

Araştırmanın kapsamı dışında kalan başka önemli bir tespit ise basın özgürlüğü konusudur. Matbuatta tetkikin yapıldığı 1960'ların Türkiye'sinde basının 2020 yılına göre daha özgür olduğu görülmektedir. Demirel'e özellikle sol cemaatta yer alan basın organlarında ağır eleştiriler yapıldığı hatta hakarete varan sözlerin sarf edildiği gözlemlenmiştir. Sağ kesimde kabul edilen gazetelerde ise sürekli olarak ziyaretin aşırı derecede önemli ve başarılı geçtiği zikredilmiştir. Taranan matbuatın tamamının ortak paydası ise hiç kuşkusuz ziyaretin magazinsel boyutudur. Gerek sağ gerekse sol cemaatta bulunan tüm basın, ziyaretten çok magazinsel ya da popüler öğelerle ilgili haberleri satırlarına taşımakta bir beis görmemiştir. Bu boyutuyla 1960'ların magazin anlayışı ile 2020 yılı arasında ciddi bir farkın bulunmadığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

- Arslan, Murat, Süleyman Demirel, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
- Atalay, Mustafa, Süleyman Demirel ve Hayatı, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara 1966.
- Ayşe, Erkmen, Türkiye’de 1950 ile 2002 Yılları Arasında Uygulanan Genel Seçim Sistemlerinin Halk İradesine Etkisi, Gazi Antep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 3.
- Benhür, Çağatay, “Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s. 15.
- Çelikpala, Mitat, “Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri” Bilig, Kış, 2015, Sayı: 2.
- Gürün, Kamuran, Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 277.
- Karakuzu, Taner ve Limon, İlker, “Orta Asya Tarih Ders Kitaplarında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Yeri Üzerine Bir Analiz”, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, Ocak 2012, s. 82.
<https://www.esbadergisi.com/index.php/tr/sayilar/sutun-a-tr/sayi-4>, (17.02.2020).
- Karpat, Kemal H., Türk Dış Politikası Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- Kibaroglu, Mustafa, Türkiye’deki Amerikan Nükleer Silahları Gitmeli mi?, Kalmalı mı?, Stratejist Haziran-Temmuz 2018/13.
- Komşuoğlu, Ayşegül, Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel, Bengi Kitap Yayın, İstanbul 2008.
- Kurban, Vefa, 1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 28, Bahar 2014.
- Özen, Çınar, Demirel Dönemi Türkiye’nin Sovyetler Birliği Politikası ve 1967 Moskova Görüşmeleri, Mülkiye Uluslararası İlişkiler Kongresi, Ekim Devrimi’nin 100.yılı: Sovyetler Birliği, Soğuk Savaş, Uluslararası Sistem 16-17 Ekim 2017/Ankara.
- Sönmezoglu, Faruk, II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası, Der Yayınları, İstanbul 2006.
- Şihmantepe, Aydın, Türk Dış Politikasında Bir Lider: Süleyman Demirel, Cinius Yayıncılık, İstanbul 2019.
- Tellal, Erel, SSCB’yle İlişkiler, (Ed.) Oran, Baskın, Türk Dış Politikası 1919-1980 Cilt:1 içinde, İletişim Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2009.
- Topal, Coşkun, “Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması”, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 4/6.
- Turgut, Hulusi, Nebrekli, Aysun, Güneş, Ergün, Bir Ömür Suyun Peşinde Süleyman Demirel, ABC Yayınevi, Ankara 2005.
- Türk, Fahri, Enver Paşa’nın Naaşının Tacikistan’dan Türkiye’ye Getirilişinin Türk Basınında Yansımaları, Gazi Akademik Bakış, Cilt: 9, Sayı: 17, 2015 Kış.
- Yeşilot, Okan ve Özdemir, Burcu, “Türk-Rus İlişkilerinin Geleceği: Rekabet mi? İş Birliği mi?” Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt III, Sayı 2.

Gazeteler

- “Demirel Sovyet Kalkınmasını Övdü”, Akşam gazetesi, 26 Eylül 1967.
- “Demirel’in Berberi”, Ulus gazetesi, 17 Eylül 1967.
- “Demirel’in Komünizm Propagandası Yaptığı İddia Edildi”, Akşam gazetesi, 28 Eylül 1967.
- “Hariciye Vekili Zorlu’nun Encümendeki Konuşması”, Zafer Gazetesi, 11 Ocak 1960.
- “İyi perspektifler”, Cumhuriyet gazetesi, 19 Eylül 1967.
- “Sovyet Rusya ile Münasebetler Geliştirilecek”, Milliyet gazetesi, 14 Ekim 1964.

“Sovyetler, Türk Kıbrıs Tezini Benimsedi”, Akşam gazetesi, 30 Eylül 1967.

“Türk – Sovyet dostluğu şarttır. Aradaki soğukluk kalkmıştır.” Cumhuriyet gazetesi, 20 Eylül 1967.

“Türk – Sovyet ilişkileri”, Cumhuriyet gazetesi, 19 Eylül 1967.

“Türkiye’nin NATO ile ilgisinin azaltılması için Demirel’e telkinler yapılacakmış”, Ulus gazetesi, 23 Eylül 1967.

Evcet Güresin, “Türk – Sovyet İlişkileri”, Cumhuriyet gazetesi, 21 Eylül 1967.

Metin Toker, “Sefalar getirdin, Süliman Yoldaş!”, Milliyet gazetesi, 29 Eylül 1967.

Rusça sloganlar için bkz., Cumhuriyet, 20 Eylül 1967; Akşam gazetesi, 20 Eylül 1967.